

ERIK JAN ZÜRCHER
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
(1924-1925)

*Political Opposition in the Early Turkish Republic.
The Progressive Republican Party 1924-1925*
© 1991 E.J. Brill

İletişim Yayınları 947 • Araştırma-İnceleme Dizisi 154
ISBN-13: 978-975-05-0182-1
© 2003 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-6. Baskı 2003-2019, İstanbul
7. Baskı 2021, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FOTOĞRAFI Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Serap Yeğen
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ERIK JAN ZÜRCHER

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında
Siyasal Muhalefet

**Terakkiperver
Cumhuriyet
Fırkası
(1924-1925)**

*Political Opposition
in the Early Turkish Republic
The Progressive Republican Party 1924-1925*

ÇEVİREN *Gül Çağalı Güven*

ERIK JAN ZÜRCHER 1953'te Leiden'de doğdu. Leiden Üniversitesi'nde öğrenimini tamamlayan Zürcher, aynı üniversitenin Türkiye Etütleri Bölümü başkanıdır ve öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2008'den itibaren Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün direktörlüğünü yürütmektedir. Prof. Zürcher'in şu kitapları bulunmaktadır: *The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)*, E. J. Brill, 1984 (Millî Mücadelede İttihatçılık, Türkçedeki ilk baskısı, 1987; İletişim Yayınları, 2003); *The Progressive Party 1924-1925*, E. J. Brill, 1991 (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkçedeki ilk baskısı, 1992; İletişim Yayınları, 2003); *Turkey, A Modern History*, I. B. Tauris, 1993 (Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 1995); Mete Tunçay ile birlikte derlediği *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire (1876-1923)*, E. J. Brill, 1993 (Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik [1876-1923], İletişim Yayınları, 1995); *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, I. B. Tauris, 1999 (derleme, Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003); Donald Quataert ile birlikte derlediği *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, I. B. Tauris, 1995 (Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, İletişim Yayınları, 1998); Willem van Schendel ile birlikte derlediği *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, I. B. Tauris, 2001 (Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları, İletişim Yayınları, 2004); Touraj Atabaki ile birlikte yazdığı *Men of Order. Authoritarian Modernisation in Turkey and Iran, 1918-1942*, I. B. Tauris, 2004 (Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme - Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012); *Fighting for a Living. A Comparative History of Military Labour 1500-2000*, 2013 (Askerlik "İşi" - Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, İletişim Yayınları, 2017).

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türk Milliyetçi Hareketi İçindeki İktidar Mücadelesi	13
İKİNCİ BÖLÜM	
Cumhuriyetin İlanından Sonra Artan Gerilim	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Yükselişi ve Çöküşü	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Parti Programı: İçeriği ve Kaynakları	135
SONUÇ	
Başarı Şansı ve Başarısızlığın Nedenleri	155
Ek A: Önemli Belgeler.....	167
Ek B: Olaylar Dizini.....	205
<i>Kaynaklar ve Kısaltmalar</i>	211

ÖNSÖZ

1923-1926 yılları, modern Türkiye'nin doğuşu tarihi içinde, Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçtiği ve Batı ittifakına katıldığı yıllar olan 1946-1952 dönemiyle birlikte, en önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin, daha doğrusu Araplar dışında kalan Müslümanların yaşadığı kesimlerin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaya çalışan Türk milliyetçiliği hareketi¹ 1923'ten sonra çok daha uzun dönemli bir hedef olan Türk toplumunu ve kültürünü radikal bir biçimde dönüştürme ve modernleştirme hareketine doğru evrildi. Milliyetçi hareketin henüz tam şekillenmemiş, ancak, demokratik nitelikteki siyasal yapısı da zaman içinde hareketin Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938)² önderliğindeki radikal kanadının egemenliğinde bütüncül bir güç yapısının ortaya çıkmasına yol açtı.

1 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ınca resmi program olarak benimsenen Misak-ı Milli, işgal altındaki Arap toprakları için plebisit talebinde bulunurken, "Osmanlı Müslüman çoğunluğunun" bağımsızlığını ve bütünlüğünü kesin bir zorunluluk olarak görüyordu. Karş. Smith, 154-155.

2 Bu sürecin ayrıntılı bir betimlemesi için bkz. Tunçay, 27-183.

Bu değişim ne çabucak ne de kolayca gerçekleşti. Milliyetçi hareket içindeki rakip güç odaklarının ortadan kaldırılmasını gerektirdi ve bu g merkezleri çeşitli olaylarda son derece inatçı bir direniş gösterdiler. Milliyetçi hareket içinde Mustafa Kemal'in nderliğine ve konumuna karşı, en azından potansiyel olarak tehlike oluşturan bu ciddi direnişin son rneği, 1924 Kasım'ında *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın kurulması oldu. Bu parti, Haziran 1925'te çıkarılan ve Türkiye'de her türlü yasal siyasal muhalefeti yasaklayan *Takrir-i Skn Kanunu* uyarınca kapatılıncaya değin Kemalistlere karşı ciddi bir tehdit oluşturdu. 1926'da, aralarında kapatılan TCF'nin eski önderlerinin de yer aldığı İzmir suikastı girişimini izleyen siyasal tasfiyeler³ siyasal konumları ya da etkinlikleri itibariyle Mustafa Kemal'in otoritesine meydan okuyabilecek potansiyeldeki herkesi gözden düşürme amacına yönelikti.

Türkiye Cumhuriyeti genel tarihiyle ilgili kitaplarda TCF'na ayrılan yer, bir dipnottan öteye gitmemekte olduğu gibi, döneme ilişkin daha ayrıntılı yapıtlarda bile bu yer büyük ölçüde aynı kalmaktadır. Bilindiği kadarıyla partiye ilişkin bir monografi ne Türkçe'de ne de Batı dillerinde mevcuttur. Bu durum büyük bir olasılıkla  nedenden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, TCF resmen yalnızca yedi ay varlığını sürdürebildi ve bu sürecin sadece beş ayında faaliyet gösterebildi. Ne bir seçim kazandı ne bir hkmet kurabildi, hatta ne de kendi hazırladığı herhangi bir yasayı Millet Meclisi'nden geirebildi. İkincisi, dönemin tarihçileri arasında -hem Türkiye'de hem de dışarıda- olayları ve özellikle siyasal çekişmeleri galip olanın, yani Mustafa Kemal'in bakış açısından görme eğilimi ağır basmaktadır. İlerde göreceğimiz gibi, bu da son derece partizan bir bakış

3 Tasfiyelerin geniş bir anlatımı için bkz. Kandemir, *İzmir*; ve Zürcher, *Factor*, 142-167.

açısıydı. Üçüncüsü, Kemalist tarih yazıcılığı geleneğini sarsmayı ve bu dönemin tarihine yeni bir bakış açısı getirmeyi başarmış kurumsal tarihçiliğin dışında kalan az sayıdaki Türk tarihçisi ya Kandemir ve Kutay gibi yapıtları tarihçilikten çok gazetecilik kategorisine uygun düşen muhafazakâr popüler tarihçilerdir; ya da TCF'nin temsil ettiği muhafazakâr muhalefetten ziyade toplumsal tarihe ve/veya 1920'lerde sol hareketin tasfiyesine ilgi duyan sol eğilimli tarihçilerdir.

Bütün bunlara karşın, kanımca TCF'nin serüveni yine de dikkate değerdir. Bunun nedeni yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olmasından değil, aynı zamanda Kemalizmin radikal ve otoriter çizgisine karşı ortaya çıkan ilk dikkate değer seçenek olmasından kaynaklanmaktadır. Daha çok 1950 ve 1960'larda benimsenen politikalarla benzer çizgide olması bakımından, bunun uzun yıllar boyunca Türk siyasal seçkinlerinin karşısına çıkan farklı bir siyasal model, dahası değişik bir reform ve gelişme yolu öneren son tarihî örnek olduğu da söylenebilir.

Marius Deeb, *Party Politics in Egypt, The Wafd and its Rivals 1919-1935* (Mısır'da Siyasal Partiler, Wafd ve Rakipleri) adlı yapıtında, Robert Michels, Maurice Duverger, Edmund Burke ve Max Weber'in çalışmalarına dayanarak, herhangi bir partinin önemini ve özelliklerini net bir biçimde anlayabilmek için partinin üç temel belirleyici doğrultusunda çözümlenmesi gerektiğini ileri sürer. Bu belirleyiciler, (parti programında yer alan) ilkeler, örgüt ve toplumsal temeldir.⁴ Her ne kadar TCF'na ilişkin malzeme ve verilerin azlığı her üç açıdan da kapsamlı bir çözümlemeyi önlediyse de, bu yapıtın yazımı sırasında sürekli gözönünde bulundurulmuş kategoriler bu değişkenler oldu. Gene de, bu çalışmanın

4 Deeb, ss. 3-6.

baştan sona bir siyaset bilimcinin değil, bir tarihçinin ürünü olduğu kitaptan da anlaşılacaktır.

Türkiye'nin ilk muhalefet partisinin tarihini yazmak yolundaki bu girişim aşağıdaki gibi kurgulandı: Bağımsızlık savaşı yıllarında (1918-1923) Türk ulusal hareketinde ortaya çıkan iktidar mücadelesinin tarihi ve tarih yazıcılığının tanıtıldığı birinci bölümden sonra ikinci bölüm Ekim 1923'te cumhuriyetin ilânının izleyen ve bir süre sonra iktidardaki Halk Fırkası'nda bölünmelere ve meclis içinde bir muhalefetin oluşmasına yol açacak olan millî harekette yükselen gerilime ayrıldı. TCF'nin yükselişi ve düşüşü ile Millet Meclisi ve ülkedeki etkinliklerini içeren fiilî tarihinin ilişkin üçüncü bölümü özetleyen dördüncü bölüm, TCF'nin siyasal yelpazedeki yerini belirlemek ve düşüncelerinin kökenlerini saptamak amacıyla, bildirgelerinde ve programında yer alan parti hedeflerini irdelemektedir. Sonuç bölümünde (beşinci bölüm) ise, partinin toplumsal temeli, başarı şansı ve başarısızlığının nedenleri gözden geçirildi. Sonuç bölümünü izleyen eklerin ilki (EK A) döneme ilişkin önemli metinleri, diğeri (EK B) ise 1923-1925 yıllarının kronolojik bir tablosunu içeriyor. Son olarak kullanılan kaynaklara ilişkin bir kaynakça kitabın sonunda yer alıyor.

Meslekî ve kişisel koşulların bir sonucu olarak, bu kitabın hazırlanma dönemi çok uzun sürdü. Kitabın bölümleri, son dönem Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine düzenlenen Paris (Ocak 1985) ve Leiden (Nisan 1987) kollokyumlarında, Pecs'teki CIEPO kongresinde (Eylül 1986), Ankara'daki Türk Tarih Kurumu kongresinde (Ekim 1986), Ankara'daki Atatürk Sempozyumu'nda (Eylül 1987) ve Londra'daki School of Oriental and African Studies'de verilen bir konferansta (Haziran 1987) tebliğler halinde sunuldu. Tüm bu çalışmaların

sonuçlarından oluşan bir taslak, 1989 baharında Ankara ve İstanbul'da BILAR için verilen iki konferansta sunuldu. Tüm bu tebliğlerin sunuluşunu izleyen genel ve özel tartışmalar sırasında pek çok meslektaşın dile getirdiği görüşler, bu çalışmanın son şeklini almasında son derece yararlı oldu.

Nijmegen, Eylül 1989